

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय राज्यघटना
श्रीमती सई सागर सांगलीकर E-mail : saeesanglikar@gmail.com

सारांश (Abstract)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारताचे शिल्पकार आणि भारतीय राज्यघटनेचे जनक म्हणून ओळखले जातात त्यांचा जन्म एका दलित कुटुंबात झाला असला तरी शिक्षण घेण्याची त्यांची तीव्र इच्छा होती. त्यांनी उच्च-शिक्षण घेतले आणि कायद्याचा अभ्यास केला. त्यांच्या कामाचा मुख्य उद्देश दलित समाजाच्या उधार आणि समाजात समानता आणणे हा होता.

भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत सक्रिय सहभाग घेत असतानाच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना भारतीय राज्यघटना समितीचे अध्यक्ष म्हणून नियुक्ती करण्यात आली त्यांना ही जबाबदारी स्वीकारण्यासाठी महात्मा गांधी, बी. जी. तिलक आणि पंडित नेहरू यासारख्या महान नेत्यांचे प्रोत्साहन मिळाले होते.

राज्यघटना लिहिण्यात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान अतुलनीय आहे त्यांनी भारताला एक लोकशाही गणराज्य आणि धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र बनविण्यासाठी प्रयत्न केले. त्यांनी राज्यघटनेत अधिकार, कर्तव्ये आणि समानतेची तरतुद केली त्यांनी अस्पृश्यता उन्मुलन आणि महिलांच्या अधिकारांसाठीही प्रयत्न केले

जर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय राज्यघटना लिहली नसती तर भारताची परिस्थिती काय असती याचा विचार करणेही भयानक आहे. कदाचित भारत आजही जातीय विषमतेच्या बेड्यात बांधला गेला असता महिलांना समान अधिकार मिळाले नसते देशात धार्मिक असहिष्णुता वाढली असती

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी लिहिलेली राज्यघटना भारताच्या विकासाचा आधारस्तंभ तर आहेच परंतु ती प्रत्येक भारतीयांना अभिमान देणारी व प्रेरणा देणारी अशी राज्यघटना आहे.

● **संक्षिप्त माहिती (Key Words)**

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा जीवन परिचय कार्य, भारतीय राज्यघटना.

● **प्रस्तावना (Introduction)**

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे नाव उच्चारले तर आपल्या डोळ्यासमोर उभे राहते ते म्हणजे आपल्या भारताची राज्यघटना व संविधान लिहणारे एक थोर समाजसुधारक आणि तत्वज्ञ असलेले व्यक्तिमत्व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे समाजसुधारक तत्वज्ञ तर होतेच तसेच ते राजकारणी, अर्थशास्त्रज्ञ आणि भारताचे न्यायशास्त्रज्ञ म्हणून देखील आज त्यांची पूर्ण भारतभर नव्हे तर जगभरात ओळख आहे. आज आपण जे स्वतंत्र भारताचे चित्र पाहतो हे देखील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांमुळेच त्यांचे कौतुक करावे तेवढे थोडेच आहे किंवा त्यांच्याबद्दल जेवढे लिहू ते लिहण्यासही शब्ददेखील अपुरे पडतील अशा या थोर उदारमतवादी व्यक्तीमत्वाबद्दल मी थोडक्यात त्यांचे कार्य जीवन परिचय व भारतीय राज्यघटनेवर शोध निबंध लिहित आहे

उद्देश (Objectives)

- 1) बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या जीवनाबद्दल अधिक जाणून घेणे
- 2) बाबासाहेब आंबेडकर यांनी केलेल्या त्यांच्या कार्याबद्दल व संघर्षबद्दल अधिक माहिती मिळवणे.
- 3) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर त्यांचे जीवन जगत असताना त्यांना झालेल्या त्रासालाते कशाप्रकारे सामोरे गेले याबद्दल माहिती जाणून घेणे
- 4) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी लिहिलेल्या राज्यघटनेबद्दल अधिक ज्ञान मिळविणे

● **डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जीवन परिचय**

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना आज आपण भारताचे भारतरत्न व भारतीय संविधानाचे शिल्पकार म्हणून ओळखतो डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे एक महान विचारवंत समाज सुधारक, राजकारणी आणि भारतीय संविधानाचे शिल्पकार होते. त्यांचा जन्म 14 एप्रिल 1891 रोजी मध्य प्रदेशातील महु येथे एका दलित कुटुंबात झाला. खरे तर बाबासाहेबांचा जन्म कोणत्या साली याच काहीच रेकॉर्ड नाही. कारण त्यांचे वडील पायोनियर बटालियनमध्ये होते. नंतर सेव्हन पायोनियर बटालियनमध्ये गेले तेव्हा त्यांना बाबासाहेब हे त्यांचा मुलगा आहे म्हणून काहीच महत्त्व वाटलं नव्हते त्यामुळे त्यांनी बाबासाहेबांची नेमकी जन्मतारीख किती हे लिहून ठेवले नाही. त्यामुळे बाबासाहेबांची 14 एप्रिल 1891 ही जन्मतारीख किती खरी आहे कोणीच सांगू शकत नाही. त्यांचा जन्म दलित समाजात झाल्यामुळे त्यांना त्यांचे जीवन जगत असताना खुप अडचणींना सामोरे जावे लागले खरेतर बाबासाहेब यांचा जन्म दलित समाजात झाला यात त्यांचा काहीच दोष नव्हता. पण तरीही लोकांकडून त्यांना जी अपमानास्पद वागणूक मिळायची त्याला त्यांना तोंड द्यावे लागायचे. म्हणूनच त्यांनी आपले संपूर्ण आयुष्य दलित समाजाच्या उद्धारासाठी आणि समाजात समानता आणण्यासाठी वचनबद्ध करायचे ठरवले.

● **डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कार्य एक समाजक्रांतीची गाथा**

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे केवळ एक नेते नव्हते, तर ते एक विचारवंत, समाजसुधारक आणि भारताचे शिल्पकार होते. त्यांनी भारतातील दलित समाजाच्या उद्वारासाठी आणि समाजात समानता आणण्यासाठी अथक प्रयत्न केले. त्यांचे कार्य फक्त भारतापुरते मर्यादित नव्हते, तर जगभरातील दबलेल्या आणि शोषित वर्गासाठी प्रेरणादायी ठरते.

• डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या कार्याची प्रमुख क्षेत्रे

अस्पृश्यतेविरोधी आंदोलन :- आंबेडकर यांनी अस्पृश्यतेच्या विरोधात अनेक आंदोलने केली त्यांनी चवदार तळे (तलाव) आंदोलन, काळाराम मंदिर प्रवेश आंदोलन अशी अनेक महत्वाची आंदोलने यशस्वी केली. त्यांच्या या प्रयत्नांमुळे अस्पृश्यतेला एक सामाजिक अपराध म्हणून मान्यता मिळाली आणि त्याला बंदी घालण्यात आली.

दलित शिक्षण : आंबेडकर स्वतः हे एक दलित समाजातील व्यक्ती असल्यामुळे त्यांना त्यांचे जीवन जगत असताना ज्या समस्यांना तोंड द्यावे लागले तशा प्रकारची वागणूक इतर दलित समाजातील व्यक्तींना मिळू नये त्यांनी दलित समाजातील समाजतील लोकांना शिक्षण देण्यावर भर दिला. त्यांनी मुंबईत मुलांसाठी एक शाळा सुरु केली त्यांच्या मते शिक्षण हेच समाजाच्या उध्वारासाठी एकमेव मार्ग आहे.

राजकीय कारकिर्द : आंबेडकर यांनी भारतीय स्वातंत्र्य संग्रामात सक्रिय सहभाग घेतला, ते 1932 मध्ये लंडन येथे झालेल्या गोलमेज परिषदेत भारताचे प्रतिनिधित्व करण्यासाठी गेले. स्वतंत्र भारतात ते कायदा मंत्री झाले आणि भारताच्या संविधानाच्या मसुदा समितीचे अध्यक्ष होते.

समाज सुधारणा : आंबेडकर यांनी समाज सुधारणेसाठी अनेक प्रयत्न केले त्यांनी स्त्रियांच्या अधिकारांसाठी शेतकऱ्यांच्या हक्कांसाठी कामगारांच्या हक्कासाठी लढा दिला.

भारताचे संविधान :- भारताच्या संविधानाची निर्मिती ही डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या जीवनातील सर्वात महत्वाची कामगिरी होती. त्यांनी भारताचे संविधान तयार करताना लोकशाही, समानता, बंधुता आणि न्याय या मुल्यांवर भर दिला संविधानात अस्पृश्यता बेकायदेशीर घोषित करण्यात आली आणि सर्व नागरिकांना समान हक्क देण्यात आले.

• डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय राज्यघटना लिहण्यामागील प्रोत्साहन

भारताची राज्यघटना लिहण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना प्रोत्साहन देणाऱ्या कोणत्याही विशिष्ट व्यक्तीचे नम्र घेणे कठिण आहे. कारण, राज्यघटना निर्माण करणे ही एक अत्यंत मोठी जबाबदारी होती आणि त्यासाठी विविध स्तरांवरून प्रेरणा आणि समर्थन मिळाले असावे.

तथापि काही महत्त्वाचे घटक म्हणजे स्वातंत्र्य लढा, संविधान सभा, भारतातील जनता आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्वतःचे दृष्टीकोन या बाबींमुळे त्यांना प्रोत्साहन मिळाले असे म्हणता येईल.

स्वातंत्र्य लढ्यातील नेत्यांनी विशेषत महात्मा गांधी, पंडित नेहरू आणि सरदार पटेल यांनी स्वतंत्र भारतासाठी एक समतावादी आणि न्यायपूर्ण समाज निर्माण करण्याचे स्वप्न पाहिले होते. त्यांच्या या दुरदृष्टीने डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना प्रेरित केले असावे.

त्यानंतर संविधान सभेतील सदस्य, ज्यात विविध राजकीय पक्षांचे प्रतिनिधी होते, त्यांनी डॉ. आंबेडकर यांच्या नेतृत्वाखाली काम करण्याची तयारी दाखविली. त्यांचे सहकार्य आणि समर्थन डॉ. आंबेडकर यांच्यासाठी एक मोठे प्रोत्साहन होते.

तसेच स्वातंत्र्याची लढाई लढणाऱ्या भारतातील जनतेची एक नवी, स्वतंत्र आणि समान समाजासाठीची अपेक्षा होती आणि त्यांनी ही जबाबदारी पार पाडण्याचा निश्चय केला.

त्याचबरोबर डॉ. आंबेडकर यांचे सामाजिक न्याय आणि समानतेवरील दृष्टीकोन त्यांना राज्यघटना लिहण्यासाठी प्रेरित करणारा सर्वात मोठा घटक होता. त्यांना समाजातील सर्व घटकांना न्याय मिळावा अशी इच्छा होती

भारताची राज्यघटना लिहत असताना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांसमोर उभे

असलेले प्रश्न

भारतीय राज्यघटना हा जगातील सर्वात मोठा लिखित संविधान आहे. या संविधानाचे शिल्पकार असलेले डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्यासमोर अनेक जटिल आणि विविध प्रश्न उभे राहिले होते

विविधता आणि एकता : भारतात अनेक धर्म, भाषा, संस्कृती, जाती आणि जमाती आहेत. या विविधतेत एकता कशी साधता येईल, हा सर्वात मोठा प्रश्न होता. त्यांना एक अशी राज्यघटना तयार करायची होती जी सर्व घटकांच्या भावनांचे प्रतिनिधित्व करेल आणि त्यांना समान अधिकार देईल.

सामाजिक विषमता : जातीव्यवस्था, लिंगभेद आणि आर्थिक विषमता यासारख्या सामाजिक समस्यांना राज्यघटनेत कसे स्थान द्यावे, हा प्रश्नही महत्त्वाचा होता. त्यांनी एक समतावादी समाज उभारण्याचे स्वप्न पाहिले होते आणि त्यासाठी राज्यघटनेत योग्य तरतुदी करणे आवश्यक होते.

अल्पसंख्याकांचे हित : मुस्लिम, ख्रिश्चन आणि इतर अल्पसंख्याकांच्या हिताचे रक्षण कसे करावे हा प्रश्नही त्यांच्यासमोर होता त्यांनी अल्पसंख्याकांना समान हक्क देण्यासाठी आणि त्यांच्या सांस्कृतिक ओळखीचे रक्षण करण्यासाठी प्रयत्न केले.

राजकीय स्थिरता : एक लोकशाही देश म्हणून भारताला राजकीय स्थिरता कशी मिळेल, हा प्रश्नही विचारात घ्यावा लागला. त्यांना एक अशी शासनव्यवस्था तयार करायची होती जी लोकशाही मुल्यांना अनुसरून कार्य करेल आणि देशाच्या विकासासाठी योगदान देईल.

आर्थिक विकास : भारताचा आर्थिक विकास कसा करावा, हा प्रश्नही त्यांच्यासमोर होता. त्यांना एक अशी अर्थव्यवस्था उभारायची होती जी सर्व नागरिकांच्या कल्याणासाठी काम करेल.

शिक्षण आणि साक्षरता : शिक्षण आणि साक्षरता वाढवून देशाचा सर्वांगीण विकास कसा करावा हा प्रश्नही महत्त्वाचा होता त्यांनी शिक्षणाला मुलभूत अधिकार म्हणून मान्यता दिली आणि सर्वांना समान शिक्षणाची संधी मिळावी यासाठी प्रयत्न केले

या व्यतिरिक्त डॉ. आंबेडकरांना अनेक इतर प्रश्नही विचारात घ्यावे लागले होते. उदा. महिलांचे अधिकार, दलितांचे हित, आदिवासींचे हित इ.

● **भारतीय राज्यघटनेत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे अमूल्य योगदान**

भारतीय राज्यघटना हा भारताचा सर्वोच्च कानून असून त्याचे शिल्पकार म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना ओळखतात. त्यांचे भारतीय राज्यघटनेच्या निर्मिती आणि आकारणीतील योगदान अतुलनीय आहे आंबेडकर यांनी केवळ संविधान लिहिले नाही, तर त्यांनी एक नव्या भारताचे स्वप्न साकारण्यासाठी एक पायाभूत ढांचा उभारला भारतीय गजराज्याचे संविधान हे राजकीय क्रांतीचा परिणाम नसून जनतेच्या मान्य प्रतिनिधींच्या विचार मंथनातून जन्माला आलेले आहे देशाचा राज्यकारभार चालविण्यासाठी केलेल्या नियमांच्या गोळाबरेजेला संविधान किंवा राज्यघटना असे म्हणले जाते. संविधान जनतेच्या सुखी, शांततापूर्ण व समाधानी जीवनासाठी आवश्यक असते संविधान नसल्यास जनता अथवा शासन आपल्या मनाला येईल त्याप्रमाणे वागण्याचा प्रयत्न करील. त्यामुळे देशात गोंधळ, बेशिस्त व अराजकतेचे वातावरण निर्माण होऊ शकते. शासनाची जुलमी सत्ता निर्माण होऊन जनतेवर अन्याय व जुलुम जबरदस्ती होवू शकते अशा परिस्थितीत जनतेचा विकास होवू शकत नाही. यासाठी देशात संविधान असणे आवश्यक आहे

भारताची राज्यघटना (संविधान) करताना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी शासनसंस्थेची रचना अधिकार व कार्ये, नागरिकांचे हक्क आणि कर्तव्य, नागरिक आणि शासनकर्ते यांच्यातील संबंध निश्चित करणारी तत्त्वे राज्यकारभाराची उद्दिष्टे व देशाची परिस्थिती विचारात घेऊन तयार केलेली नियमावली यासारख्या बाबींचा समावेश करण्यात आला आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी भारताची राज्यघटना लिहताना फक्त भारताची शासनव्यवस्था कशी असेल त्यासाठी कोणते-कोणते कायदे कानून वापरावे याचा फक्त विचार केला नाही तर त्यांनी प्रत्येक देशाची सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक, सांस्कृतिक, राजकीय परिस्थिती व ऐतिहासिक परिस्थिती सारखी असत नाही. याचा देखील अभ्यास केला. यासारख्या सर्व विविध घटकांचा प्रभाव त्या त्या देशाच्या संविधानावर पडत असतो. भारताची राज्यघटना ही संपूर्ण देशात उत्कृष्ट मानली जाते अनेक देशांनी तर त्यांच्या देशाची राज्यघटना बनवताना भारताच्या राज्यघटनेचा आधार घेतलेला आपल्याला दिसून येतो या सर्व घटकांचा विचार करून त्या त्या देशाचे संविधान निर्माण केले जाते. अथवा निर्माण होते. त्यामुळे प्रत्येक देशाच्या संविधानाची वैशिष्ट्ये आपणास वेगवेगळी पाहावयास मिळतात. तसेच आपल्या भारत देशाच्या संविधानाबाबत आहे

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी भारताची राज्यघटना लिहण्यापूर्वी संपूर्ण भारताचा अभ्यास केला होता. त्यामध्ये कायद्याबद्दल माहिती, इतर तरतुदी, वेगवेगळे कलम या सर्व बाबींचा उल्लेख केला होता. त्याचप्रमाणे घटना निर्मिती, मसुदा समिती, भारतीयांचे नागरिकत्व, भारतीयांचे मुलभूत हक्क मुलभूत कर्तव्ये राज्यघटनेची ठळक वैशिष्ट्ये, उद्देशपत्रिका भारतीय संघराज्याचे स्वरूप व कार्यपद्धती अशा विविध बाबींचा उल्लेख केलेला आपल्याला दिसून येतो.

● **मसुदा समिती : भारताच्या संविधाचा पाया**

मसुदा समिती ही भारताच्या संविधानाला आकार देण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावणारी एक समिती होती या समितीने भारताच्या संविधानाचा पहिला मसुदा तयार केला होता.

● **मसुदा समितीची स्थापना आणि कामकाज**

स्थापना : 29 ऑगस्ट 1947 रोजी डॉ. बी. आर. आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली मसुदा समितीची स्थापना करण्यात आली

काम : या समितीचे मुख्य काम भारताच्या संविधानाचा मसुदा तयार करणे हे होते यासाठी समितीने विविध देशाच्या संविधानाचा अभ्यास केला आणि भारताच्या सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक परिस्थितीचा विचार करून मसुदा तयार केला.

सदस्य : या समितीत डॉ. बी. आर. आंबेडकर यांच्यासह अल्लादी कृष्णस्वामी अय्यर, एन. गोपालस्वामी, के. एम. मुंशी, मोहमंद सादुल्ला, बी. एल. मिटर आणि डी. पी. खेतान हे सदस्य होते.

● **भारतीय राज्यघटना लिहली नसती तर भारताची अवस्था**

भारतीय राज्यघटना ही भारताच्या लोकशाहीचे आधारस्तंभ आहे. या राज्यघटनेने देशाला एक सुसंघटित ढांचे प्रदान केले आहे. जर ही राज्यघटना लिहली नसती तर भारताची अवस्था काय असली असती, याचा विचार करणे महत्त्वाचे आहे.

- **अशी असली असती परिस्थिती**

अराजकता : देशात अराजकता पसरली असती. विविध राजकीय पक्ष आणि समुह सत्तेसाठी संघर्ष करत असते

धार्मिक आणि जातीय दंगे : धार्मिक आणि जातीय दंगे वाढले असते. कारण राज्यघटनेने सर्व नागरिकांना समान अधिकार दिले आहेत.

असमानता : समाजात असमानता वाढली असती. गरीब आणि शोषित वर्गाला न्याय मिळणे कठिण झाले असते.

विदेशी आक्रमण : देशावर विदेशी आक्रमण होण्याची शक्यता वाढली असती. कारण मजबूत संविधानाशिवाय देशाची सुरक्षा सुनिश्चित करणे कठिण होते.

मुलभूत अधिकारांचे उल्लंघन: नागरिकांचे मुलभूत अधिकारांचे उल्लंघन झाले असते

विकासाचा अभाव : देशाचा विकास मंदावला असता, कारण संविधानाने विकासासाठी एक निश्चित मार्गदर्शन प्रदान केले आहे.

- **निष्कर्ष (Conclusion)**

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे केवळ एक व्यक्तीमत्त्व नव्हते. तर एक संकल्पना होती. त्यांचे जीवन, कार्य आणि विचार भारतीय राज्यघटनेच्या पायाभूत तत्वांचे प्रतिक आहेत. एक दलित म्हणून जन्मलेले त्यांनी शिक्षण, कायदा आणि राजकारण या क्षेत्रात उल्लेखनीय कामगिरी केली. त्यांचे जीवन, अनेक अडचणींवर मात करून, सामाजिक न्याय आणि समानतेच्या लढ्याचे प्रतिक बनले.

राज्यघटना लिहण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना अनेक प्रोत्साहन मिळाले. स्वातंत्र्य चळवळीतील नेत्यांनी त्यांच्या बुद्धीमत्तेची आणि कायदेशीर ज्ञानाची दखल घेतली. त्यांना भारताच्या संविधान सभेचे अध्यक्ष म्हणून निवडणे हे त्यांच्या योगदानाचे सर्वात मोठे उदाहरण आहे.

भारतीय राज्यघटनेच्या निर्मितीमध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान अतुलनीय आहे. त्यांनी मुलभूत हक्क समानता, न्याय आणि धर्मनिरपेक्षता यासारख्या मुल्यांवर आधारित एक अद्वितीय संविधान तयार केले. त्यांच्या दुरदृष्टीमुळे भारत हा लोकशाही देश बनला.

जर भारताला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी तयार केलेली राज्यघटना मिळाली नसती तर देशाची परिस्थिती काय असती याचा विचार करणेही भयानक आहे. कदाचित, आजही भारत सामाजिक विषमतेच्या बेड्यात बांधला गेला असता त्यामुळे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे केवळ भारतीय नव्हे तर जगासाठी एक महान व्यक्तीत्व होते. म्हणूनच आज देखील त्यांना आपण महामानव असे संबोधतो. त्यांच्या विचाराने आणि कार्याने भारताला एक नवीन दिशा दिली. त्यांचे जीवन आणि कार्य येणाऱ्या पिढीसाठी प्रेरणादायी आहे.

- **संदर्भ सूची (References)**

- 1) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची आत्मकथा- शंकरराव खरात
- 2) भारतीय राज्यघटना - प्रा. डॉ. शुभांगी राठी
- 3) Google - Gemini AI